

D 787

N. IORGA

LUPTLE ROMÎNILOR CU TURCII

DE LA MIHAI-VITEAZUL INCOACE

Ținută la Ateneul român în ziua de 1-în Februar 1898.

BUCUREȘCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECŪ & COMP.

21, Calea Victoriei, 21.

1898.

Din publicațiile istorice ale aceluiași.

Thomas III, marquis de Saluces, Paris, Champion, 1893.

Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor, I—III, București, Socec, 1895—7.

Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle (Bibl. de l'École des Hautes-Études, fasc. 110), Paris, Bouillon, 1896.

Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (vol. X din colecția Hurmuzaki), București, 1897.

Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle, I—II, București și Paris (supt presă).

LUPTELE ROMÎNILOR CU TURCII

DE LA MIHAI-VITEAZUL ÎNCOACE

A vă povesti istoria politică a Românilor de la Mihai-Viteazul până la așa numita „epocă a Fanarioșilor“, deci vreme de un secol și mai bine, ie cu neputință în marginile unei conferinți. „Fanarioșii“ pot încăpea în alita spațiu, fiind-că sînt micî întâi și, al doilea, fiind-că samănă, fiind-că istoria noastră politică în vremea lor a fost neînsemnată și monotonă. Sfirșitul veacului al XVI-lea și veacul următor formează însă epocile lui Mihai-Viteazul, lui Matei Basarab și Vasile Lupu, lui Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir; îmbrățișează pe marii revoltați și puternicii trădători, cari au urmat Domnilor neatârnați. Istoria acestora ie o istorie bogată și plină de în-

dividualităţi marcante, care, de sigur, nu se poate escamota.

Aşa ie, dacă m'aş gândi să povestesc. Gîndul acesta nu-l am însă. Voiu căuta numai să deosebesc caracterele dominante ale situaţiîi noastre politice în acest răsîmp, să explic această bucată din viaţa noastră etnică, a căreia suprafaţă colorată nu veţi vedea-o. Naraţiunea va fi redusă la restrînse scheme preliminare, în care voiu căta însă să vă dau cît mai puţine neexactităţi proprii şi mincimi tradiţionale, aibă aceste din urmă motive cît de nobile.

La 8 Septembre 1593, un ceauş imperial scotea din Scaunul domnesc al Munteniî pe Alexandru-cel-Rău, care-l ocupase ceva mai mult de un an, după Ştefan-Surdul, care n'avuse o stăpînire mai lungă. Noul „beiu“ expediat de la Constantinopol datorîă situaţia sa ambasadorului englez din acest oraş şi Grecului Andronic Cantacuzino: anîndoi oameni influenţi şi nevoiaşi în bogăţia lor. Andronic şi ruda sa Iani făceau şi scoteau Donni şi patriarhi: o meserie bănoasă. Alesul din 1593 iera ruda amîndurora; născut dintr'o mamă greacă, stătuse poate un timp la Constantinopol: în

scrisoarea prin care Andronic anunța trimeterea-i lui Petru-Șchiopul, iel îl numește „Banul Mihali” ; noi iera să-i zicem Mihai-Viteazul.

Care iera acum situația politică a Muntenii și, în general, a țerilor de la Dunăre în 1593 ?

Un studiu superficial al istoriiei noastre vede în legăturile principatelor cu Poarta o scădere continuă de importanță și demuitate din partea acestora. Am fost întâiu zăgazuri în calea Turcilor, une-orî vrăjmași fericiți ai lor, biruitori în războaie menite să ne distrugă : apoi învinși respectați, tributarî temuți și menajați de suzeran : în fine, de la Petru Rareș și Neagoe Basarab încoace, coborîrea noastră tot mai adînc în atîrnarea de Turci urmează un mers continuu. Tribut crescut, aprovizionări de armate, tainuri Scraiuului, daruri și bacșișuri, Doamni trimeși fără a se întreba țara, fără a se ținea în samă descendența, fără a socoti, în sfîrșit, naționalitatea lor. Așa ar fi ajuns țerile libere la vasalitate și apoi la quasi-contopirea cu cele-l-alte State ale suzeranului.

Îe simplu, artistic, dar fals, tocmai fiind-că ie simplu și artistic. Istoria se întoarce de multe ori înapoi, și soarta face tragedii în care nu observă unitatea și gradăția interesului.

În realitate, iată cum a fost.

În ajunul unui răscoale, care iera să ni deie iarăși un rol în istoria univversală, să răspîndească în analele istoriiei europene nume românești de victorii și de căpitani, ieram pe ultima treaptă a înjosirii, ca și supt Fanarioți, ba, în unele lucruri, mai rău decît supt aceștia. Autonomia completă, mîna liberă lăsată Domnului, stăpîn peste viețile și averile momentanilor săi supuși, caracterul de țară românească și creștină, în care Turcul trece numai și fură. acestea sînt privilegii de care barbarii oameni cinstiți din Constantinopol nu s'au atins nici-o dată, fiind-că strămoșii lor jurase să le observe și poate fiind-că o stăpînire cu aceste privilegii iera mai comodă, mai sigură și mai bănoasă decît alta. Alt-sel, Ștefan Surdul, Alexandru-cel-Rău și predecesorii lor de efemeră memorie sînt pentru Turci mai puțin decît Constantin Mavrocordat sau Alexandru Ipsilanti. Acești din urmă sînt mari funcționari oto-

manî, cari aû o sarcină politică, un rol de observare în Europa; vecinii îi smomesc, Austriacii și Rușii, și Poarta se ferește de a-i împinge să treacă hotarul, cu averea adunată și secretele de Stat pe care ierau stăpîni. Apoi, Grecii aceștia sînt oameni în toată firea, minți luminate și spirite dibace, capabili de sentimente nobile une-orî, și Turcul necivilizat, care nu vede în om numai poziția ce o ocupă, simte o superioritate de civilizație pe care o respectă, cum respectă și superioritatea militară, pentru care dă steag de Domnie lui Mihaï Viteazul, crunt încă de sîngele Credincioșilor. „Fanarioții“ domnesc puțin, une-orî un an, ceia ce ie detestabil, natural, dar în secolul al XVI-lea nu se domnește une-orî mai mult: ba Ilie Lăpușneanu și Radu Mircea aû fost Domni ai Muntenii cîteva zile.

Să ne uităm acuma la Domni ce preced pe Mihaï, „oameni fără semne de sînge domnesc, păcătoși, minciunoși și nevrednici în toate,“ cum îi numește acel ce avea în mîna lanterna magică a Domnilor, Andronic Cantacuzino. Veneticii de sînge îndoielnic, vagabonzi căzuți într'o bună dimineață la Constantinopol în

clientela unui ambasador pe care Turcii îl brutalizează și pe dînsul așa de adese ori, ce sentimente pot avea aceștia pentru dînsii? Nu-î cunosc, și, așa cum se prezintă, nu-î pot stima. Mihaî Suțu a ieșit Domn, se zice, din haremul lui Hallet-Efendi, ceia ce ie o mare rușine, dar cel puțin n'a purtat cealmanu ca Bogdan Sasul, pretendent la tron și beizadea din 1597, nepotul de fiu al lui Petru Rareș ! Bănuiala turcirii, de lingusire saă de frică, n'a căzut asupra nici-unul „Fanariot“ toți buni creștini și buni ortodocși. Dar, în secolul în care a domnit luteranul Despot, catolicul Mihnea-cel-Rău, „catolico-evangelicul“ Iancu Sasul, Mihnea al III-lea a devenit Mehemed-Pașa, Iiaș Rareș a murit sangiac, Ștefan Surdul a sfîrșit pașă : s'a putut afirma că Ioan-Vodă-cel-Cumplit și chiar Alexandru Lăpușneanu și-au lăsat legea, pentru care se luptase Mircea Bătrînul și Ștefan-cel-Mare, ca un act de curtenire, pe care Turcii nu-l pretindeau. „Beii“ aceștia ierau apoi, cu excepții rare, oameni cu totul inculți¹⁾, spirite greoaie, agenți pentru stoarcere de dări cu remiză, și nu unelte politice turcești care, acelea, se prețuiesc, firește, mai mult. Asemenea oameni sînt maltratați,

într'un chip fără exemplu, de Turci. Grecii din secolul al XVIII-lea plătesc une-orice cu capul un act de trădare; dar Cereel a fost înneecat, fără judecată și fără vină, fără ialtă pe cadavru și acuzație formală: înneecat, fiind-că era sărac și nu vroia să se astîmpere; Bogdan Sasul iera să sufere aceeași soartă, și mulți l-au crezut cufundat în Bosfor: și ieși nu ierau prinși cu armele în mîna ca Ion-Vodă-cel-Cumplit, rupt de patru cămile! „Fanarioții“ sînt curteniți de vecini; Grigore Al. Ghica ie primit domnește în Petersburg; retragerea la Brîm a lui Al. Ipsilanti se face cu onoruri princiare, și casa unde a stat iel poartă pînă astăzi statuia lui de-asupra. Ie adevărat că trebuie făcută o parte civilizării și deci umanizării vecinilor. Dar nu ajunge atîta pentru a explica de ce Polonii taie ca pe niște hoți de drumul mare pe Iancu-Vodă Sasul, pe Ioan-Vodă Potcoavă, pe Ștefan-Vodă Tomșa, de ce țin calea, pregătindu-i același sfîrșit, lui Petru-Șchiopul fugar, care li fusese totdeauna prieten și bun vecin.

Boierimea nu stă mai bine. Voiți arăta altă dată ce românească iera boierimea „Fanarioților“. Voiți să știți cum se che-

maii boierii „romîni“ din secolul al XVI-lea, în a doua jumătate? Alexandru-cel-Rău, un Lăpuşnean, strănepotul lui Bogdan-Orbul, iera încunjurat la 1592-3 de Hadărbal, Dimola, Ianişor şi Manta. Mihalcea iera un Grec din Chios. În secolul al XVIII-lea, Domnul avea o datorie mare, de împlinirea căreia atîrnia menţinerea sa, anume *să nu supere ţara*. La plîngerile lui contra boierilor nesupuşi, i se răspundea scurt, de la Poartă, să caute a-î împăca. De ce ierau aşa de cruţaţi, de ce se bucurau de atîta consideraţie „arhonţilor“ români de supt „Fanarioţi“, se va spune cu alt prilej. Deocamdată, un lucru ne interesează; că boierimea de pe timpul lui Mihaş-Viteazul, boierime foarte peştrită, cum am văzut, nu iera mai preţuită decît Domniul pe cari trebuia să-î suporte. Muntenii se plîng în 1577 contra lui Alexandru-cel-Rău, care a inventat „oaia sacă“. Chestia fu rezolvită uşor, prin „bastonarea“ păgubaşilor, pe cari totuşi îi susţinea un vizir. În secolul trecut, o deputaţie a ţerii ca aceia ar fi adus mazierea Domnului şi poate căştănirea unuia dintre nemulţămii. Cetiţi jurnalul boierilor chemaţi la Poartă în 1821 şi veţi vedea deosebirea.

Țara stătea mai rău decît supt Grecii fățiși. Biruri ierau multe, și încă nu le știu pe toate cîte ierau, căci cronicile pentru acest timp sînt tîrzie, și n'auzim țipînd însăși ananghia contemporanilor, ci avem înaintea ochilor fraza palidă a compilerilor. Domnia nu costa mai ieftin decît mai tîrziu, și încă unui Fanarioșii au avut-o gratis pentru serviciile lor anterioare în dragomanat. Timpul pentru a-și scoate cheltuielile nu iera mai lung. Producte cerea Poarta și acum, cel puțin din Muntenia. Walter, și, prin iel, originalul său, logofătul lui Mihaï-Viteazul, ni vorbește de 20.000 de oi, 2.000 de cai, 10.000 de măsuri mari de grîu pe fie-care an, orz tot pe atîta, multă miere și unt. Și mă întreb dacă țara iera despăgubită sau ba, fie de Domn, fie de Turci.

Orî-cum, principatele puteau suporta greu și în aceasta epocă sarcinile oficiale, complicate cu prădăciunile strîngătorilor de dări. Secolul al XVIII-lea a avut războaiele ruso-turce: foametea, ciurma, pîrjolul și călcarea țarinelor în picioarele cailor revenind ca o fatalitate periodică, cu regularitatea anotimpurilor. Însă, dacă Turcii jefuiau pe acei ce ierau

apărați, cu voie saū fără, de dînșir, Rușii plăliaū uneori. Înainte de Mihaï-Viteazul, țerile aū suferit de alt flagel periodic, care li lovea bogăția: competițiile la tron, nu înaintea Turcilor, cu pungile în mîna, ci în țară, cu brațul înarmat. În ce stare teribilă trebuie să fi lăsat pe țaranii certeale celor șese Domni de după moartea lui Neagoe, rivalitatea lui Radu-Paisie cu Petru de la Argeș — un Domn într'un colț al țerii, altul în altul — și cu Laiot, năvălirile pribegilor cu haiducii crunți ca fiarele supt Mircea Ciobanul și familia sa: iar, în Moldova, luptele de supt Lăpușneam, de supt Ion-Vodă — Petru Șchiopul ne avînd de unde da pine albă oaspeților săi —, de supt același Petru-Șchiopul, cu poleurile căzăcești aducînd, neobosite, Domnișorii în fruntea lor! Domniū se păziaū în fie-ce clipă, neștiind dacā haiducii nu pîndesc la munți, și Cazacii la Nistru. Oaste de țară nu iera, nici cîta supt Fanarioți: Turcii nu suferiaū înrolarea de mercenari; Curtenii ieraū puțini și nesiguri: încă de la Alexandru Lăpușneanu, Domniū cereaū Turci. Ienicerii a avut și iel, și Petru-Șchiopul și, fără îndoială, vecinii lor din Țara-Românească. Creditorii cons-

Istanbulitanii, mulți dintre ieii Turcii, ienicerii chiar, pe timpul ultimilor Lăpușneni, Aron și Alexandru, se instalați în țară spre a nu-și pierde din ochi datornicul, spre a vedea tot ce-î intră în pungă și a-și cere partea; prădînd, ca distracție, siluind, pentru a trece vremea, fără ca insolubilul de pe tron să îndrăznească a crîeni, căci Turcii îl păziati de Turcii ²⁾).

Petru-Șchiopul, un om sfînt, cu frica lui Dumnezeu, o „matea fără ac“, se înspăimîntă de cîți banii se cereati de la dînsul, și fugi unde văzu cu ochii. Mihai, care iera un om pornit, setos de onoruri, făcu alt-fel: morții nu cer plată, și iel își tăia creditorii, Turcii și Evreii.

Aceasta iera o hotărîre de o nouitate uimitoare. Ion-Vodă-cel-Cumplit nu provocase pe Turcii, ci ieii îl adusesese să se răscoale, cerîndu-i, în răsîmp scurt, căci iera vorba de tribut, cît nu credea că poate să deie sau n'avea inimă să stoarcă. Creditorii ierau însă alt-ceva; ieii așteptau, ierau bucuroși să aștepte, ca unii ce luați dobînzii mari și trăiați minunat pe socoteala datornicului, mai Domni decît dînsul în propria lui capi-

tală. O schimbare personală nu-î interesa; iera admis, în dreptul comercial român al timpului, că datoriile Domnești sînt ale Scaunului; dacă nu puteau împiedeca mazălirea prin intrigă și, la întîmplare, demonstrații de stradă la Constantinopol, ieî cădeau la învoială cu noul beî, supt care rămîneau.

O întrebare acuma, de mare însemnătate pentru toată cariera lui Mihaî; răspunsul la dînsa ni va da cheia anacronismului său. Căci ee poate fi mai anacronic decît un beî insignifiant și desprețuit, într'o țară de săteni sărăciî și de boieri fără energie și credință, provocînd pe Padișahul, scoțînd oștiri înaintea oștirilor Marelui-Vizir, cucerînd Ardealul, supt umbra căruia trăiau predecesorii săi, bătînd pe Moldoveni, declarînd război Polouilor și visînd a lua pentru dînsul Orientul creștin, cu Scaunul împăraților „încununăți de Dumnezeu”, Constantinopolea?

Impaciențaî vor fi fost mulți Domni de cererile Turcilor, și cine avea o urmă de demnitate umană în ieî trebuia să simtă greu insultătoarea vecinătate a cămătarilor. Totuși ieî suferiau insulta, se

duceau la Stambul, cînd ierau chemați, își vărsaui averea la haznaua Sultanului, încălțau opincile de fier ale exilului și se rugau Maicei-Domnului și Marelui-Vizir să-î aducă iarăși la Domnie. Neapărat că ierau și temperamente veștede, fără energie și fără talent. Neapărat iarăși că Mihai, care a avut un frate poet și altul gramatic într'o țară cu totul incultă, iera dintr'o ștofă omenească superioară. Dar mai ie ceva. Să provoci pe Turci, să nu mai plătești tribut, să ridici arma; dar de unde arma aceasta?

Boierii ierau falși; Curtea iera mică; și la o năvălire de pribegi, trebuiau chemați sangiacii dunăreni; țara suferise prea mult, ca să mai știe să se bată; orî-ce Domn o lăsa indiferent; competițiile ierau treaba boierilor.

Mihai a dobîndit o forță militară ascultătoare, disciplinată, accesibilă la glorie și mai accesibilă la pradă, mercenarii, lefegiii său seimenii.

Mercenarii n'au fost întrebuițați pentru întâia oară la noi supt Mihai-Viteazul. În apropierea hotarelor noastre, se formase, din cauza războiului de graniță cu Turcii și Tatarii, două grupări militare, care trăiau din luptă și-și vindeau

sîngele pe bani. Haiducii unguri aduseră mulți pretendenți în Moldova; toți cei din Muntenia se răzimați pe dînsii. Cazacii se închiriară întâiu pretendenților la Coroana Moldovei, se luptară pentru frații Potcoavă, pentru Petru Lăpușeanu, trăiți între dînsii, Cazaci și iei prin apucături și sentimente: ba încercară chiar să facă Domn moldovean pe unul din hatmanii lor, pe Dimitrie Vișnievțchi (Wisznowiecki), Dumitrașcu. De la o vreme, începură să fie întrebuințați și aiurea: cînd un emir turc veni, după scenele de omor din 13 Novembre 1593, pentru a înlătura prin asasinat pe beiful rebel, iel găsi în București, pe lângă mercenari unguri, și cîți-va Cazaci.

Cazacii și haiducii ierau buni înșă pentru a sprijini un pribeag, pentru a se lupta cu Curtenii unui Domn slab și rău apărat: la întîmplare, acești rivali creștini ai Tatarilor înfruntau oștiri turcești mai mici: cu dînsii mai ales s'a bătut Ioan-Vodă, și lor li-a datorit, în bună parte, neașteptatele sale biruinți. Ierau înșă și iei, ca și oastea de țară, boierii călări și pedestrima satelor, „gens rustica“, avînd tunuri, dar nepricepîndu-se la asediul cetăților; soldații de inimă și

plină de credință, dar luptându-se barbar și, de sigur, incapabil de a rezista unei bune armate din Apus.

Mihai a avut Cazaci și haiduci: pe lângă dînșii a mai avut și alte elemente de război orientale, cu deosebire mulți Sîrbi, cu căpitani de nația lor; ba, dacă iese să credem pe un poet grec al viteziiilor sale, Grecii ar fi fost transformați de exemplul dat de Domn și s'ar fi luptat și ieși ca în alte timpuri. Dar elemente militare superioare l-au ajutat în scurta și strălucitoarea sa carieră: Germani din Silezia, foarte bună călărie, Sași în zale, Trabanti nemți, Secui cu seceri, Ardeleni, mai ales, până și Italiani. Încă din întăia lui campanie importantă, cea de la Călugăreni, iel a avut în oastea sa pe Albert Kiraly, din Transilvania, pe Ioan Ernest Wiher, din Polonia, pe Italianul Silvio Piccolomini, din Toscana.

Că a existat o oaste de țară supt Mihai, nu rămîne îndoială, de și în Țara-Românească tradițiile militare se păstrase mai puțin. Oastea aceasta iera compusă probabil, ca și armata lui Ioan-Vodă, din Curteni, boieri călări și pedestrime de țărani. Socotind trupele ce porniră

din munți contra lui Sinan, naratorul expediției celor o sută de Italieni atribuie lui Mihaï 4.000 de „călări“ și 5.000 de Secui, iar lui Răzvan, aliatul Domnului muntean, 3.000 de „călări“ și 4.000 de Unguri. Partea românească a armatei sale nu se putea însă reține multă vreme: ierau oameni gospodari, cari nu veniau decât atunci când iera vorba de apărarea țerii. Mihaï nu iera însă om să se mulțamească cu înlăturarea apăsării turcești. Îi trebuia beția cuceririlor, lățirea hotarelor pentru glorie și renume, ca și din nevoie chiar. Nu numai țeranii îl vor fi părăsit, dar și Curtenii puteau fi adunați cu greu pentru asemenea expediții îndepărtate. De altminterlea, asemenea soldați n'ar fi fost folositori Domnului în lupta cu Ungurii din Ardeal, cu Polonii din Moldova, cu Germanii lui Basta. Îi trebuiau ostași savanți, disciplinați, de o credință sigură, fără altă iubire decât a prăzii, a leșii și a celui ce putea să deie pe amîndouă.

În rezumat, prezența mercenarilor în Ardeal și Ungaria, unde „războiul sfînt“ începe pe acel timp contra Turcilor, oferta de seimeni făcută de Sigismund

Báthory, care, pregătind răscoala sa, căuta aliați, dădura curagiū lui Mihaï să se declare pentru creștinii. Acești mercenari, cari se pot aduna cît de mulți și cît de buni, de acel care-i poate plăti, l-au ajutat să se apere și să cucerească. Iei, prin nevoia de a-i plăti, i-au impus o anumită politică, anume tergiversări și slăbiciuni, înăuntru și în afară.

Să povestim iarăși în scurt evenimentele. Omorul Turcilor în București ie urmat de prădăciuni în valea Dunării, la Giurgiu, Floești, Hirșova, etc. Aron din Moldova, care face o legătură cu Imperiul la 16 August 1594, se răscoală și iei. O încercare a Turcilor de a înlocui pe cei doi Domni rebeli prin pretendenții Ștefan Bogdan și Bogdan Sasul, nu izbutește, în Ianuar-Februar 1595. Vizirul Sinan-Pașa înlocuiește pe Marele-Vizir Ferhad și începe o nouă expediție, cu o oaste foarte mare. Mihaï încearcă a-l opri la Dunăre, apoi, cînd Turcii capătă trecerea, le taie calea la Călugăreni, pe Neajlov, cu 16,000 de oameni: Cîrteni, gloate țerănești, Cazaici și Ardeleni. Creștinii se elatină, cînd bravura personală a lui Mihaï, răpezindu-se, cu securea în

mână, în mijlocul vrăjmașilor, decide lupta. Ziua de 13 August 1595 — o zi neașteptat de mare — se mîntuie cu biruința Domnului. Tunurile muntene, descărcate asupra demoralizatei tabere turcești, ca semn de insultă, într'amurg, constatară victoria.

Însă Turcii ierau mulți. Fără a fugi, Mihaî se retrage la muntă, pe cînd Sinan, bătut, dar nu zdrobit, ocupă Bucureștii, unde pune un beiu și Tîrgoviștea, cele două Scaune ale Domniiei. Mihaî, care se supusese în toate lui Sigismund, până la promisiunea că va întrebuița o pecetie particulară și va scoate: „cu mila lui Dumnezeu“ din titulatura sa de locotenent al principelui ardelean, se unește cu acesta și cu Răzvan, noul Domn moldovean, iea Tîrgoviștea, urmărește pe Sinan pînă la Dunăre și-i preface retrarea în fugă la Giurgiu.

Aici părăsim iarăși șirul povestirii.

Sigismund nu s'a întors, de sigur, cu toată oastea lui. Mihaî a oprit o parte din colaboratorii săi străini și i-a unit cu vechii săi mercenari. De oastea sa străină nu se poate despărți: Turcii suportă, siliți, dar nu iartă, și Mihaî îi cu-

noaște. După Crăciunul anului 1597, biruitorul de la Calugăreni primi steag de confirmare de la Poartă: onoră pe trimes, dar își păstră oastea, oastea străină, care n'avea altă casă decît tabăra, altă pîne decît solda. Oaste permanentă romîna nu se poate închipui, și lui, amenințat orî-cînd, îi trebuie orî-cînd oaste. Bani n'are însă și nevoia bănească determină toată cariera sa ulterioară, nevoia banilor pentru a-și păstra, prin mercenari, viața și țara. Victoria lui iera din acele mari și periculoase, care costă scump pe cine le cîștigă.

Bani putea să aibă Mihai, în pripă, cum îi trebuia lui, numai de la boieri. Ca recompensă iel li dăruî țărînimea, care nu-i putea fi utilă, nici pentru luptă, nici pentru cheltuielile luptei. Iobagul fu legat de pămîntul care nu mai iera al său. Din toate clauzele tratatului cu Sigismund -- căci acesta, în înțelegere cu delegații lui Mihai, pusese între iele clauza unificării ca situație a țărînilor ardeleni și munteni --, aceasta fu singură care se îndeplini. Mihai continuă să fie Domn din mila lui Dumnezeu, pe cîtul acte cu pecete Domnească, o-sîndi la moarte, fără apel, pe doi chiar

dintre negociatorii tratatului, puse impozitele ce voi și trată după plac cu orîși-cine, până și cu Turcii; dar țărănul care păstrase, luptînd supț Mircea-Batrîmul, o patrie lui Mihaï-Vodă, țărănul fu legat de pămînt cu solemnele lanțuri ale legii. A fost nedrept, a fost imoral, dar măsura nu iera nepolitică, și Mihaï nu putea face alt-fel. Există o 'Ανάγκη superioară zeilor.

A ținea mercenari însemna a continua lupta. Prada putea înlocui solda, și lui Mihaï îi lipsiau dese ori banii. Pradă cît mai fu ceva de pradat pe malurile Dunării. Apoi stătu, nehotărît. Glasuri de plîngere și de rugăminte se ridicau din Orientul creștin îngemunciat până la dînsul; și oamenii cari se rugau se închinau în același fel aceluiași Dumnezeu. Sîrbiî, Bulgariî, Greciî, Albanejiî, se agitaî, galvanizați de victoriile Voevodului dunărean. În Apus se visa gonirea Păgînilor din Europa, și entuziaștii vedeau crucea pe cupola Sfintei Sofii: papa stăruia de împăcare pe lîngă Poloni, Ardeleni și Germani, cari-și disputaî prada necucerită, țerile fraților lor întru Hristos; emisari mergeau la Cazaci și

Moscoviți pentru marea ligă creștină. Să nu fi avut aventurosul învingător din Țara-Românească licăriri de visuri imperiale, când cercetașii săi ajungeau până la Adrianopol? Cine poate ști?

Însă alt-fel trebuia să fie. Ardealul deveni liber: doritorii vedeau prada gata. Mihaï nu mai avea bani, și „dobînda“ cetăților dunărene se mîntuise în fine. Rudolf, Împăratul german, îi făgădui bani de care avea nevoie Mihaï numai de cît. Și iel își uită chemarea și porni să moară în Ardeal, după ce își ucisese întâiu gloria și fusese învins.

Iată expunerea ultimelor evenimente din cariera Voevodului, acele evenimente, care au pus în lumină pe învingătorul de la Călugăreni, ale cărui fapte treceau până atunci supt eticheta falsă a lui Sigismund Báthory.

După o vizită la Praga, principele Ardealului, om ușor și de o mobilitate bolnavă, pe care-l aruncase în gânduri negre scandaloasa istorie a căsătoriei sale inutile, abdică pentru Împărat și pleacă din provincia sa în primăvara lui 1598. Soția lui, Maria-Cristina de Austria, are regența, împreună cu co-

misarii imperială. La 9 Iunie, aceștia, trecând în Muntenia, încheie cu Mihaï-Viteazul un tratat, mai favorabil țerii decât chiar întâile capitulații față cu Poarta. Însă arhiducele Maximilian, care trebuia să fie reprezentantul Împăratului în Ardeal, zăbovește peste ori-ce măsură, și Sigismund, nemulțămît cu noua sa poziție, de duce silezian, intră în Cluj în noaptea de 20 August. La 29 Mart 1599, la trei ceasuri din zi, cu toate negocierile aproape terminate pentru o nouă cedare către Imperială, vărul lui Sigismund, cardinalul Andrei, venit din Polonia, ie ales principe de dieta din Mediaș. La 26 Iunie, Mihaï jură cardinalului-principe credința ce păstrase lui Sigismund, în aceleași condiții. La 18 Octombrie, iel trece munții și bate la Șelimer, lângă Sibiu, în ziua de 28, pe Andrei, care ie ucis, fugînd. La începutul lui Maiu 1600, Mihaï pătrunde în Moldova, alungă pe Ieremia Movilă, pus și sprijinit de Poloni, îl învinge, la 25 ale Iunii, lângă Hotin, și intră la 1-iu Iunie în Iași. La 24 Iulie, iera întors la Alba-Iulia. În August, Poloni pătrund în Ardeal, și nobilii, unguri și unguriți, ai acestei pro-

vincii se răscoală contra odiosului „Valah“. Generalul Gheorghe Basta, locotenent imperial în Ungaria-Superioară și rivalul lui Mihaï din cauza Ardealului, chemat de Domn, vine ca vrăjmaș, în Septembrie, și bate pe vasalul Împăratului său în ziua de 18, la Mirislău. Mihaï se retrage spre Făgăraș, încheie, dînd ostaticii, un armistițiu cu Imperialii și trece în Muntenia. Turcii pătrunsese în această țară până la Gherghița; Polonii, ce restabilise pe Ieremia, ajung la Trotuș în ziua de 2 Octombrie, și pleacă pentru a stabili pe Simion Movilă, fratele lui Ieremia, în Țara-Romînească. La 15 Baba-Novac, generalul lui Mihaï, ie bătut la Năieni, lângă Buzeu; a doua zi Domnul însuși are aceeași soartă și se retrage, la 17, în munți. La 20—21 Octombrie, ie bătut a doua oară lângă Teleajen, în pădurea Bucovului, și fuge spre Craiova. La 25 Novembre, Simion cîștigă o victorie asupra partizanilor lui Mihaï la Argeș. Bătut, Domnul deposedat pleacă la Viena și Praga, unde ajunge la 12 Ianuar și 23 Februar 1601, pentru a se îndreptați. În Februar, partida lui Sigismund îl proclamă iarăși principe. Basta pleacă din

Ardeal, se împacă cu Mihaï, care adună mercenari la Cașovia, în Maiu, și bate, împreună cu fostul său dușman, pe Balthory la Goroslău, în ziua de 3 August 1601. Neînțelegeri asupra liniei de urmat după victorie pun iarăși foc urî între cei doi comandanți. Duminică, 19 August, dimineața, Mihaï ie masacrat în lagărul de lângă Turda de către Germanii și Polonii lui Basta.

Care ie motivul atacului de către Mihaï al Ardealului în 1599, cel d'întăiu pas glorios către o catastrofă inevitabilă?

De la Bălcescu înceoace se atribuie Voevodului muntean un ideal național în cuceririle sale. Ar fi visat marele Stat al Românilor, oprindu-se, pe deasupra obstaculelor fizice, munților și apelor, numai la granițele limbii. Domu peste toți cei ce vorbeau ca și dînsul, Voevod al tuturor Românilor, așa ar fi vrut să fie. Și sîngele vărsat în cîmpia Turdei ar fi cea d'întăiu din jertfele pe care le cere un ideal pentru a deveni fapt, pentru a se întrupa aievea. „Mihaï”, scrie Bălcescu, „întreprinde Unirea

Romînilor. Spiritul și individualitatea națiî se întrupează într'însul.“

Ie frumos, dar nu ie adevărat, și lucrul s'a spus mai bine decît mine, cu mult înainte, de d. Xenopol. Idealul național nu l-a avut Mihaï, ale cărui visuri de cucerire, de cucerire fără care nu se putea menținea, se întindeau fără capăt, peste Ardeal, Moldova, provinciî romîne, dar și peste Rusia, Litvania, Podolia, Serbia, Bulgaria, Imperiul de Răsărit, Viena, dacă l-ar supăra Germanii. Se visa roge în Polonia, Împărat în Constantinopol poate, și Mihalcea garanta că, de s'ar da oameni stăpînului său, ar gonî pe Sultan din capitala lui. Iera prea personal, prea egoist în conștiința însușirilor sale, pentru a îmbrățișa un ideal care n'ar fi fost nemărgenita sa înălțare. Cei ce se luptă pentru o cauză, știu să se oprească, și Mihaï u'ar fi putut s'o facă.

S'a mai spus iarăși, și cu drept cuvînt, că oamenii mari trăiesc și ieî în timpul lor și au ideile acestuia. Însă pe vremea lui Mihaï războaiele se făceau pentru țară, pentru glorie, pentru lege, dar nu pentru neam. Englezii și Francezii catolici chemau pe Spaniolii în potrivea lui

Henric al IV-lea și reginei Elizabeta. Sigismund Báthory, un om mai luminat decât Mihaï, mai *bine crescut*, se gândia, luînd sabia în mână, la cuceriri în Turcia, și nu la liberarea Ungurilor de sub jugul Sultanului și Împăratului din Praga. Nu se poate pretinde nimăruî să fie profet și să vadă pe de-așupra veacurilor. Refuzîndu-se idealul național lui Mihaï-Viteazul nu i se face o injurie; muștrîndu-l că nu l-a avut, atunci în adevăr s'ar săvîrși un act de nedreptate.

Nu numai Mihaï n'a avut un ideal național, dar un ideal, orî-care, i-a lipsit. L-a mînat înnainte setea sa nestînsă de poet al spadei, rîvna de lucruri nouă, pe care nimic n'ar fi putut s'o sature și, mai ales, l-a mînat *nevoiu*. De la măcelul Turcilor înnainte, omul acesta nu-și aparține, a căzut în minile fatalității, care-l duce, orb, tot mai sus, spre înnălțimile periculoase. Inteligența cea mai luminoasă n'ar fi putut scăpa de această robie a necesității.

Am spus că o împăcare cu Turcii iera imposibilă. Mihaï a fățărit dese orî sentimente amicale pentru dînsuî, a scris scrisori demnitarilor otomani de la hotare, a deschis drumurile negustorilor

turci, a făgăduit tronuri protegiaților Sultanului, a mers până acolo încât a plătit tribul și a primit investitura. De câte ori însă au văzut Țara Românească fără apărători, Turcii au intrat înăuntru, cu pretendentul sprijinit de ieși. Așa în 1599, așa în 1600.

Din această situație veșnic amenințată, au rezultat două nevoi: aceea de a avea trupe la dispoziție și aceea de a avea prieteni la celelalte hotare. Mihai nu poate primi două lucruri: licențierea sași împărăștierea seimenilor sași și guvernarea Ardealului de creaturi turcești și polone.

Sigismund Báthory, cu politica din înfăia lui Dumnezeu, îi convenia: talant militar n'avea acest Báthory degenerat, nici statornicie, dar părea prea cu neputință o împăcare a lui cu Turcii, pentru războiul cu cari ieii își tăiasă rudele. Imperialii în Ardeal, situația din 1598, iera însă și mai bine. De dinșii n'avea să se teamă: pentru ieii, fusese totdeauna bun, respectuoși de autonomia țerii, recunoscători pentru serviciile ce le adusesese Voevodul, darnici de bani pe cât îi ierta și pe ieii sărăcia tesaurului împărătesc. Germania iera plină de principii creștini foarte respectați, stăpâni cu totul

acasă la dînșii, cari totuși nominal ierau vasalii Împăratului din Praga. Nici ca demnitate, nici ca interes, vecinătatea ocrotitoare și suzeranitatea puțin apăsătoare a Imperialilor nu puteau să încurce pe Mihaï. Cu Maximilian, fratele lui Rudolf, în Ardeal — căci așa fusese vorba —, iel și-ar fi avut 10,000 de oameni vara, 5,000 iarna, pentru apărarea graniței despre Turci și Tataři, fără să dea un ban de la dînsul. La o cucerire a Ardealului, atunci, nu s'a gîndit, de sigur. Îl supăra numai prezența lui Movilă în Moldova, și se plîngea, în Iunie 1598, că Împăratul nu-i dă voie să-l arunce peste Nistru pe acela.

Însă iată că Sigismund se întoarce: sărac, umilit, plin de ură contra celor ce nu răsplătise după cuviință eroismul său cu pene străine. Întoarcerea lui în Ardeal iera însăși o insultă pentru Împărat, și încredere în sentimentele bune ale acestuia față cu dînsul nu mai putea să aibă principele întors în potrivea tratatului cu Casa de Austria. Din șovăielile pe care i le impune noua sa situație și greutatea de a rupe cu o politică ce-l făcuse ilustru în Europa, se desface însă dorința sa de a îmbuna pe vechiul

suzeran al Ardealului, Sultanul, cu care începe a negocia serios. Această intrare a Ardealului în liga turco-polono-moldovenească n'o putea tolera cu nici un preț revoltatul de la Dunăre; ar fi fost peirea lui, strâns din toate părțile de cercul de fier al vrăjmașilor. De aici, înțelegerea sa cu Imperialii contra lui Sigismund, graba cu care primește propunerea de a reda Ardealul Împăratului.

Pentru Germanii însă orî-ce mișcare mai vioaie era o spaimă. Încurcați în atîtea mari chestii europene, Rudolf și consilierii săi ar fi dorit să scape cît mai curînd, dacă se putea cu cinste, de războiul la hotarul răsăritean al monarhiiei. Sigismund fu iertat, apoi acesta începuse alte negocieri de cesiune cu pîcilișă din ajun. Lucrul se mîntui printr'o nouă lovitură de teatru: Andrei Báthory principe; un cardinal, un om timid și un Polon de cea mai curată apă.

Acesta nu se bătuse nici-o-dată cu Turcii; n'avea bolnăvicioasa sete de renume a vărului său și, ca sentimente creștine, iera cardinal de profesie.

Un Ieremia Movilă în Ardeal și unul în Moldova: Zamoyski, hatmanul polon, stăpîn pe toate hotarele nordice și ră-

săritene ale Țerii-Românești! Negocierile cu Turcii începură din noaptea, pe față; Mihael trebuia să iscălească a doua oară înjosirea Scaunului său Domnesc față cu Báthoreștii; obraznicul „popă“ din Ardeal refuza să vadă vre-o deosebire între puterea sa din Transilvania însăși și drepturile-i de suzeran în țara lui Mihael. Acesta trebuia să treacă munții, căci Turcii se găteau în potrivă-i, Poloni se adunau în jurul cardinalului, Ieremia-Vodă urzia o năvălire. Și-i trecu.

Ce putea să facă Mihael în frumoasa țară ce-i stătea la picioare după întâia lovitură de sabie?

Putea, întâiu, să fie absolut corect: s'o dea Imperialilor, când Basta trecu granița, ca într'o țară ce-i aparținea. Ca să facă așa, ar fi trebuit însă ca Mihael să nu fi avut lecția din 1598, zăbavă lui Maximilian, furnicarea intrigilor ungurești, nesiguranța și anarhia la granițele sale. Față cu oligarhiu din Ardeal, trebuia altă mână de cît a bolnavului Rudolf și a pedanților săi sfetnici, trebuia, pentru a ținea în ascultare provincia, mulți bani, multă oaste și o energie sălbatecă, lucruri de care Imperialii

nu ierau capabil. Când Transilvania fu iarăși a lor, în 1601, iei făcură tocmă cum trebuia pentru a aduce înapoi pe Sigismund, și-l aduseră.

Cu atât mai mult nu putea Mihai să cedeze provincia, cu cât iel n'ar fi dat-o lui Maximilian, care iera un principe imperial, ci lui Basta, un general de origine orientală, decît care se prețuia mai mult Domnul muntean, din toate punctele de vedere. Își pusese iel oare viața și situația în primejdie pentru a crea un apanagiu arogantului Albanez?

Cine ar fi dus corectitudinea așa de departe, într'o vreme cînd toată lumea se juca cu jurămintele?

Al doilea. Să ție provincia pentru dînsul, fațăș. Iera imposibil. Ieremia domniă încă în Moldova. Polonii considerau moartea cardinalului ca o jignire națională. Turcii încercase să iea Muntenia, nobilii Ardealului fierbeau de mînie de a avea pe un Român în cetatea regală a Albeilului. Provocînd pe Imperiali, n'ar fi cîștigat pe nimeni, ci ar fi pierdut unicul său sprijin, singurul izvor de unde curgeau bani pentru indispensabilii săi mercenari. Ambiția lui Mihai n'a mers nici-o-dată mai departe decît o situație

feudală ereditară în toate cele trei provincii, supt Împărat.

Al treilea. Să-și câștige un sprijin nou, ce l-ar fi făcut neatârnat de Imperiali, ce i-ar fi dat oameni și bani, ce l-ar fi creat tare prin sine însuși: să autorizeze revoltele țărănilor români din Ardeal contra nobililor. Dar această idee, de și frumoasă, iera irealizabilă. Țăranii ardeleni, ca și cei din Muntenia, ierau săraci, și nu știau să se bată. La cel d'întăiu semn de turburări, Basta ar fi trecut granița. cum a și trecut-o în 1600, ca să ajute pe nobili. Chiar dacă Imperialii n'ar fi avut o oaste la hotare, cît timp trebuia să treacă până ce revoluția țărănească și-ar fi putut da roadele? Și până atunci de unde ar fi plătit Mihai mercenarii? Prins în Ardealul în flacări, cu cine ar fi răspins pe Turcii ce ar fi năpădit în Muntenia, pe Polonii ce ar fi sosit la pasurile Carpaților moldovenești? De oameni, de bani, de victorii avea nevoie grabnic, căci îl gonia fatalitatea.

Al patrulea. Să facă ce a făcut, să măgulească pe Turci, să curtenească penobili, să fie plin de supunere față cu Rudolf. Pentru moment, un lucru iera de mare însemnătate pentru dînsul: să scoată pe omul

Polonilor din Moldova, pentru ca Zamoyski să nu treacă de acolo în Țara-Românească, goală de trupe, pentru a da mîna cu Turcîi, de-asupra sfărîmăturilor tronului său. Expediția moldovenească nu venia la socoteală Imperialilor, cari nu voiau să provoace pe Poloni, dușmanii lor ascunși: iei ar fi preferat să-i împace mai curînd cu creșterile Casei de Austria, lăsîndu-li Moldova. Dar Mihaï nu iera un general imperial, ci un principe cu interese proprii: îi trebuia Moldova, pentru a putea răsufli, și a avut-o.

Putea să se lupte iel cu Poloni pe cari-i insulta ast-fel? Nu. Ce putea iel face cu mercenarii săi oboșiți, nemulțumiți prin neregularitatea plății, în potrivea unei oștiri cu totul europene, formate de un rege ca Ștefan Báthory, conduse de un general ca Zamoyski, în potrivea unei oștiri odihnite, care așteptase până atunci evenimentele? Poloni singuri l-ar fi răpus. Și iel iera în aceeași vreme vrăjmașul Turcilor; ținea Ardealul numai prin frică, și un inamic neîmpăcat reprezinta la hotare pe suzeranul său, nemulțămît de neastîmpărul unui vasal prea nedisciplinat.

Cel d'întâiu Polon ce a trecut muniții a ridicat în picioare pe magnații; la cea d'întâiu scrisoare, Basta a venit să-î ajute. Înaintea lui Mihaî, fatalitatea, care-l urmăria, a tras de o dată perdeaua de glorie și mărire care ascundea cea mai teribilă realitate. Mercenarii vrăjmașilor ierau mai savanți; soldații de aceia de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cari făcuse din război o meserie delicată și calculată. Viteazul improvizator războinic nu putea nimic asupra lor, ca odată asupra Turcilor. Soldații lui Basta-l bătură, și tot așa Polonii. Împăratul ierta în 1601 pe un om politic mort, și-î dădea prilejul de a se înmormînta în purpura învingătorului.

Sic vos, non eobis. Mihaî-Viteazul nu putea trage nici-un folos din actul de energie pe care-l săvîrșise în 1593. Actul acesta n'a fost sterp însă pentru urmași, și Domniî noștri din secolul al XVII-lea au avut altă poziție, s'au bucurat de altă trecere, în Europa și la Turci, decît efemerii beî anteriori revoltei.

Veacul al XVI-lea n'are Domniî de lungimea celor ale lui Vasile Lupu și Matei Basarab, celei a lui Constantin Brîn-

coveanu. În ceia ee privește numirea, mezzatul pretendenților ie scăzut cu mulți; aventurierii dispar cu totul aproape: mulți Domni, și dintre cei mai buni, capătă Scaunul fără a veni la Poartă, prin sprijinul banilor dați vre-unui puternic pașă dunărean, devenit și iel dinast aproape independent în Imperiul cu coeziunea tot mai slabă. Lucru neauzit înaintea, țara-și alege său impune Domni: dovadă Constantin-Basarab, ales solemn de boierii, și căruia i se face jurământ de toți, înaintea confirmării de către Poartă; dovadă, înaintea de dînsul, Radu-Vodă Șerban, candidat imperial, pe care Poarta trebuie să-l recunoască, retragînd pe al său propriu. Radu Milnea: dovadă steagul de Domnie dat un moment lui Simion Movilă, venit din Polonia: dovadă mai toți Movileștii, cari vin cu armele de peste hotare și izbutesc a căpăta confirmarea lor de la Turcii cari nu-i trimisese. Barnovschi Movilă ie ales de țară, care trimete apoi cu daruri la Constantinopol, pentru a cere steagul de Domnie. Gonînd pe Alexandru Iliș, boierii îl cheamă înapoi pe Barnovschi din Polonia, îl întovărășește, în gloată, „fruntea Curții“ la Poartă și-l cere cu în-

drăzneală: „cum nu primesc pre altul.“ Barnovschi, singurul Domn tăiat de Turci înaintea de Brîncoveanu, care iera un trădător dovedit, Barnovschi ie decapitat dintr'un motiv care arată și iel ce-și putea permite țara față cu Turcii în acest timp și de ce se puteau teme aceștia: Sultanul fusese supărat că „țara vrea cu prea multă trufie să propuie și mai-mai să-și aleagă Domnii.“ Rezidentul imperial, Schmid, vorbind de Matei-Basarab, „un bătrîn soldat“, poate scrie că „și-a cîștigat principatul mai mult prin sabia și vitejia sa decît alt-fel.“ Odată Turcii se încearcă să-l scoată: iel bātu pe trimesul imperial, îl prinse și-l corupse; la Constantinopol se înțeleseră ambele părți ale chestiiei, și Matei muri în Scaunul său, de bătrîneță, cum s'ar fi întîmplat și cu Vasile Lupul, de nu l-ar fi scos un boier al său și Domnul Ardealului.

Domnii aceștia au armată, o bună armată de seimeni, pe care Ungaria li-o furnisează, li-o crește și li-o reface: somat să plece din țară, Constantin Basarab, „ridicat prin ascuțișul săbiiei și puterea averii“, pune pe mitropolit să scrie ostași de voie și comandă din Ardeal darabani și seimeni. Iei poartă

războaie între ieii, cu aliați veniți de peste hotare — Ungurii lui Matei și Gheorghe Ștefan, Cazacii lui Vasile Lupu —, câștigă biruințe; și Turcii tolerează. Se încheie tratate cu Imperiul, de Șerban Cantacuzino, cu Rușii, de Gheorghe Ștefan, foarte adesea cu Ardealul; și vinovații nu sînt destituiți și uciși. Trebuie un scandal prea mare, complicat cu o nereușită: expediția lui Rákóczy al II-lea, cu Gheorghe Ștefan și Constantin-Basarab, în Polonia, pentru a da curajul comodului suzeran să intervie cu mazilirea. Într'o armată turcească, sub zidurile Vienei, Șerban Cantacuzino ridică o cruce, cu o inscripție, care iera o profesie de credință uimitor de îndrăzneată. Iel ține o armată de 35-40.000 de Sîrbi și Bulgari, cu cari iea înapoi tributul pe care-l plătește, și Turcii se feresc de a înțelege ce fel de hoți sînt aceștia. Purtătorii de firmame se codesc a pleca să i le ducă, și teribilul Domn, cu ochii impunători și glasul puternic, face pe trimesul Împăratului să-i ceară audiență și-l muștră pentru zăbava de care nu iera vinovat. Curțile europene încep a cunoaște pe Domnii noștri ca elemente politice însemnate

în Orient, după ce ajutase în secolul precedent pe umiliții cerșitori cu pretenții de Domnie. Principatele aŭ o politică exterioară, contrară une-ori intereselor suzeranului, și Domniŭ o ascund foarte puțin. Mai ie vremea lui Cercel, lui Mihnea Turcitul, lui Iancu-Sasul și Petru-Șchiopul, robii turcești, desprețuiți peste hotare ?

Și Domniŭ aceștia sînt bogați, luxoși, aŭ cele mai mărețe Curți din tot Răsăritul, fără a excepta pe Moscoviți. Povestirea lui Pavel de Alep, care ne-a vizitat supt Matei Basarab și Vasile Lupul, ie o serie de uimiri. Arabul n'a văzut nicăiri asemenea lucruri: frumuseța clădirilor, bogăția podeabelor și mobilelor, policandrele de bronz aduse din Danemarca, splendoarea hainelor, cailor, săniilor căptușite cu postav roșu, pompa ceremoniilor, vînătorilor domnești, cu 10.000 de oameni, și bielșugul darurilor. Timuș Cazacul se pierde cu totul la Curtea cu obiceiuri suptiri a socerului său Vasile-Vodă. Polonul care ni-a lăsat descrierea nunții lui cu Ruxanda, ni arată pe Domnieșind înaintea tînărului Hmilinschi cu boierii și 8.000 de ostași, precedat de opt cavaleri luxoși, „așa că părea

un vrednic monarh și potentat, a căreia vitejie n-o pot descrie în de ajuns". Turcii zic lui Brîncoveanu Altin-beiū, beiu de aur. Gîndiți-vă la biata Curte de lemn în care simplul Petru-Șchiopul își avea locuința la 1585!

Și nu ie numai splendoarea înșelătoare a luxului, care poate auri fierul celei mai desăvîrșite barbarii. Acești Domni sînt dintre cei mai culți oameni ai Orientului, patronii luminați ai literaturii principale din Imperiul otoman, ai literaturii grecești. Întemeiază tipografia, în care se tipăresc cărți în toate limbile: greacă, arabă, slayonă, romînă, înființează școli superioare. „*ἑτοιμασία*“, cu dascăli aduși din Rusia, din Grecia europeană, din Constantinopol, până și din Trapezunt. Îi înconjură filosofi, filologi, teologi, cari sînt gloriile Răsăritului pe această vreme: poeți li cîntă laudele în „epigrame“, și prefețele cărților ieșite la lumină sau retipărite prin dărnicia lor slăvesc descendența imperială a unuia, cultura adîncă a altuia, patronagiul mărinimos al unui al treilea. Un Radu Milnea, un Vasile Lupu, un Antonie Roset, un Gheorghe Duca, un Brîncoveanu, în strălucirea bogățiilor lor, în

quasi-independența tuturor acțiunilor lor, cu suita lor de învățați, de scriitori, de patriarhi și mitropoliți, apar ca șefii creștinismului ortodox, ca următorii Împăraților bizantini. Găsim un exemplu în caredata ie însemnată prin anul păstoririi patriarhului și anii Domniei dinaștilor români³).

Cum se explică această situație înaltă a Domnilor noștri, față cu Poarta, față cu vecinii lor, față cu Τουρκοκρατουμένη Ελλάς, față cu Grecia supusă?

Revolta lui Mihai și contemporanilor săi din Ardeal și Moldova a avut mai ales două rezultate bune.

Întâiu, Turcii ni-au prins frica, pe care o aveau încă atunci când nu îndrăzniau să înfrunte pe Ștefan I-*u* Tomșa, preferând să otrăvească pe Lăpușneanu spre a ieși din încurcătură, dar pe care o pierduse. Naima, cronicarul turec al luptelor cu Mihai, recunoaște victoriile „îndrăcitului de Mihal-Oglu“, și Turcii nu uită pe acei ce i-au bătut, nu-*i* uită, *pentru a-*i* stimă*. Supt Tomșa, își aduceați aminte de Ștefan-cel-Mare; supt Matei-Basarab, umbra lui Mihai îi ținea încă în respect. Umbra aceasta putea seduce

pe vre-un Domn prea maltratată, și Mihnea al III-lea a plagiat, într'adevăr, cu rezultate potrivite cu însușirile sale, actul de eliberare din 1593.

Pe urmă, marea sfortare a creștinătății la sfârșitul secolului al XVI-lea a sfârșit resortul de oțel al puterii turcești cuceritoare. Ani întregi Turcii n'au avut tribut, nici proviziă; țara li-a fost pustiită; s'a tremurat în Constantinopol, unde creștinii își închipuiau că ar putea să intre în triumf. De atunci Turcii, cari aveau „plumbul în aripă“, n'au mai cucerit decât Candia.

A treia cauză a situației crescute a Domnilor din secolul al XVI-lea, datorită indirect tot lui Mihai, ie întărirea Statelor creștine de la hotare, ie ridicarea Ardealului, Ungariii austriace și Poloniei, tot pe urma acestei campanii. Turcii n'au mai văzut de acum înaintea solii cerșind pace din partea „regelui din Viena“, feudatarii ardeleni umiliți ca cei doi Zápolya și Cristofor Báthory, n'au mai cutezat să mai deie titlul de „cațiri“ Polonilor și regelui care-i guverna. Influența polonă s'a restabilit în Moldova, ca altă dată, influență politică și de cultură: Polonii au pus Domni pe cari Poarta a trebuit să-i.

recunoască : dreptul de a se amesteca în afacerile provinciei li s'a întărit solemn prin tratate. Agenții imperiali începură a cutreiera țerile și, mai târziu, în concurență cu dînșii, agenții Țarului din Moscova. Ardealul a devenit un Stat aproape independent, cuprinzînd supt umbra aripilor sale principatele noastre : supt Rákóczy, iel a jucat un mare rol de politică europeană chiar. Și, cînd această formație teritorială a dispărut, în locu-i aũ venit guvernatorii imperiali. Domnii aũ avut de la cine lua bani, sfaturi și soldați, aũ avut unde să fugă și de unde să revie cu forțe ; aũ avut zilnic ispita trădării. Se putea ca iei să nu fie menajați în chipul cel mai delicat de Puterea suzerană ? Trădătorii își vedeau une-orî, ca Grigore I-ũ Ghica, nerușinatele îndreptățiri prînite și redobîndiaũ Seaunul.

În sfîrșit, în lumea popoarelor creștine din Orient exista acum o viață, se încheaũ aspirații culturale și dorinți politice. Cărțile se răspîndiaũ iute și se cetiaũ, se deschideaũ școli. Cultura neoeelină, elenismul reînviat, nu putea să se adreseze altora decît Domnilor noștri pentru sprijin și patronagiũ. Și iei aũ avut bunul simț de a primi acest rol,

care îndrepta privirile nemulțamiților creștini spre dînșii. În București mai ales, dar și în Iași, creștinătatea orientală a trăit în secolul al XVII-lea viața sa conștientă. Din Siria, Egipt, Asia-Mică și Turcia europeană lumina acestor centre de cultură se vedea, și numele Avtenților dumăreii ierau cunoscute și iubite. În-vățașii străini produceau ucenici din țară, cari continuau tradiția protecției luminate a renașterii elenice: așa Constantin Cantacuzin, cu care stăteau în relații științifice oameni ca Marsigli, autorul „Danubiului panonico-mizic”, Dimitrie Cantemir, fiul lui Brîncoveanu. Astăzi, după Unire, cu asimilarea parțială a civilizației apusene, n'avem în Orient un rol ca acela. Independenți, stăm alături cu State independente, de drept sau de fapt. Aspirațiile noastre se ciocnesc de ale lor, și vecinii noștri ni sînt rivali. Atunci, ieram singurii în genunchi în mijlocul celor aruncați la pămînt; în minile noastre iera măcar o spadă ruptă, de ale vecinilor atîrnați lanțuri seculare, cu care se deprinsese. Ieram singurii cari aveau Domni creștini; vasal, cum iera, Scaunul Domnilor noștri iera un tron, pe baldachinul căruia strălucea crucea. La noi

suna în voie clopotele bisericilor, și treceau în voie steagurile oștilor.

Cultura noastră de astăzi nu ie poate superioară culturii altor popoare balcanice, care-și iubesc mai mult literatura națională și se încălzesc de dînsa de la cel mai mare la cel mai mic, fără deosebire de clasă, de creștere și de avere. Ori-cum ar fi, ceia ce se face la noi se face numai pentru noi; cărțile noastre se opresc la hotarele limbii. Atunci pușesem stăpînire pe o cultură de un caracter general, ni-o însușisem, o puteam întrebuița pentru ridicarea însemnătății noastre în Răsărit. Și, ceia ce ie mai important, aveam alături literatura noastră de consumație interioară. Ceia-l-altă iera un *instrumentum regni*: popoarele apăsate de Turci nu se simțiau încă națiuni, ci aveau numai conștiința creștinătății lor ortodoxe; clerul lor iera șefii și dascălii lor, și clerul acesta iera grec sau grecizat. Noi dădeam tuturor cărțile de slujbă și cărțile de școală, li împărțiam lumina și-i învățam să ne respecte.

Au venit însă Rușii; războaiele lor cu Turcii ni-au distrus situația în Orient. Soldații Țarului puteau să bată pe ostașii Sultanului. Emisarii „moschicești“

făgăduiau libertatea și împărțiau recompense anticipate celor ce primiau rolul de a răspîndi noua Evanghelie, noul cuvînt de viață. Decît Țarul, Fana-rioșii ierau mai săraci; cum vom vedea, iei apăreau mai mici înaintea Grecilor decît Domnii anteriori; și apoi, visuri de independență cu dînșii nu se puteau concepe. Războaiele ruso-turce pentru așa zisa „eliberare a popoarelor creștine de supt jugul turcesc“ și instalarea Domnilor foști dragomanî ni-au luat marea influență creștină din secolul al XVII-lea. Orientul ortodox se închina la alți Dumnezei, cari se dovediseră făcători de minuni, și noi am intrat, împreună cu foștii noștri clienți culturali, în atîrnarea desprețuită a acestora. Și totuși trecuse numai un veac de la moartea lui Mihai-Viteazul atunci cînd Dimitrie Cantemir își pleca țara, iel cel d'întăiu, înaintea Împăratului pravoslavnic și dădea exemplul coreligionarilor săi din Răsărit, arătîndu-li noua cale a mîntuirii. După ce trăisem și pentru alții, ajunserăm a nu mai trăi nici pentru noi înșine.

În frumoasa noastră situație din secolul al XVII-lea, trebuie de făcut par-

tea lui Mihai-Viteazul. Iel slăbise pe Turci, iel reabilitase bărbăția poporului său, iel atrăsese privirile Răsăritenilor asupra noastră, prin focul pe care-l aprinsese la Dunăre. Pentru gloria lui ie destul, și spiritul său se poate odihni liniștit. De ce să inventăm în trecut un eroi pentru marile ideale ale neamului nostru? Când ceasul idealelor acelora va bate, eroul va veni de la sine.

NOTE

---

1) Pentru cultura unui Domn român de pe acest timp, ie edificanță următoarea scrisoare autografă a lui Petru-Șchiopul, coborâtor după tată din Mircea-cel-Bătrîn și din Ștefan-cel-Mare după mamă.

„† An 7900 luna Ghin[ar] 17 zile. Duminec sara, 3 ceas, am cununat cu nume lui Ștefan Voda, anume Iarine Botezat; adevăr am zis: pana sint am țara, se nu știi cui va. Se știi toț, se fi ascunsu; se nu se știi numele de casa. A iași alte țara, atunce se știi toț cum am cununat sintam. Se știi toț. Am marturusescu cu adevărat. Martur Netrăpolit Gorghi Suceava și piscop Ghidion Rădevuț și Anastasiia, iagumen de Galata manastiri și Sutoroici Logufetul col mari și Iarimia Vornic și Andriia Hatmanul și Gorghi Hatmanul, Camaraș Hursaverghi și Camaraș Gorghi și Vasillia Paharnic și alți mulți, nu iasti pus numele lor. Se știi toț. Am sibiris cu mena me și am pus pe cete nosturu mai mari; marturiia se știi.

† Gheorghie, mitropolit Mohilau“.

(Din Hurmuzaki, *Doc.*, XI; supt presă.)

2) Cui i s'ar părea exagerată această judecată, îi recomandăm următorul pasagiū dintr'o descriere a Poloniūi de un legat papal, care scrie in 1665: „Le forse de Valachi sono predicate pergrandi, per essere tutta quella natione in ordine, secondo l'instituto loro, per servire alla guerra et animosa et senza timore del morire. Dicono che può armare 60 mila et più cavalli. Per le mutazioni che

hanno fatte de principi, il paese è stato afflito molto, estinti molti nobili et estinta la confidentia del principe in loro et loro verso il principe. Però le dette forze non può usarle il loro vaivoda, ma più sicuramente lo [potrà] il Turco, il quale cominciano a riconoscere per supremo loro signore“ (*Analecta romana quae historiam Poloniae saeculi XVI illustrant*, ed. dr. Jos. Korzeniowski, Cracovia, 1894; *Scriptores rerum polonicarum*, XV, p. 183).

3) Pe un manuscript al Canoanelor lui Matei Vlastaris traduse în aplă, Partenie Chrysokentitos din Adrianopol înseamnă data hirotonisirii sale ca diacon, preut și arhieru supț patriarhii din Constantinopol ai timpului (intilnim odată însă un mitropolit de Adrianopol) și supț Domnii „Moldovlahii“ Matei, Vasile, Roșel și Duca (1638—1670) (Biblioteca imperială din Viena, supliment grec 31, foia 389 V-o).

Pentru mai multe lămuriri asupra carierii lui Mihai în Ardeal, se poate consulta broșura noastră *Busta și Mihai Viteazul*, București, Hertz, 1895 (cu indicația principalelor izvoare).

BUCUREȘTI
STABILIMENTUL GRAFIC J. V. SOCECŪ

Strada Berzii No. 59.

Prețul 1 leu.